

FILOSOFIE PRO NORMÁLNÍ LIDI

Jaroslav Peregrin

OBSAH

Předmluva

FILOSOFIE DNES?

FILOSOFIE V JEDENADVACÁTÉM STOLETÍ: DĚDICTVÍ OBRATU K JAZYKU

ONTOLOGIE (aneb *Z čeho všeho se skládá svět*)

RELATIVISMUS A POSTMODERNA (aneb *Má každý svou pravdu?*)

EPISTEMOLOGIE (aneb *Jak můžeme o světě něco vědět?*)

FILOSOFIE JAZYKA (aneb *Co je to jazyk a co je to význam?*)

STRUKTURALISMUS (aneb *Co je to jazyk a co je to význam? podruhé*)

FILOSOFIE MYSLI (aneb *Co to je mysl a kdo všechno jí může disponovat?*)

FILOSOFIE JAKO ANALÝZA MYSLI (aneb *Jak nám naše mysl dává žít v našem světě?*)

FILOSOFIE VĚDY (aneb *Jak svět poznávat spolehlivě a systematicky?*)

VĚDY O ČLOVĚKU A FILOSOFICKÁ ANTROPOLOGIE

(aneb *Co je na člověku tak mimořádného?*)

ETIKA (aneb *Jak správně jednat?*)

ZÁVĚR

(aneb *Ale moment, neměla by nám filosofie takhle náhodou říci, co je smyslem života?*)

PŘEDMLUVA

Tento text vznikl poté, co jsem byl požádán, abych na Fakultě humanitních studií Univerzity Hradec Králové převzal kurz *Soudobé filosofické myšlení* v rámci studijního programu Učitelství. To se mi zdálo být skutečnou výzvou – jak vysvětlit lidem, kteří toho o filosofii moc nevědí, o čem se to dnes filosofové přou? A jak jim to vysvětlit tak, aby měli aspoň trochu pocit, že jsou ty filosofické spory o něčem, co by mohlo zajímat i „normálního“ člověka?

Mé přesvědčení o tom, že k vysvětlování, co to je filosofie, bude dobré přistoupit trochu jinak, než bývá zvykem, bylo značně posíleno i zkušeností z první hodiny uvedené přednášky. Když jsem se studentů zeptal, co si myslí, že je filosofie, dostal jsem několik odpovědí, které mě poněkud deprimovaly. Jeden posluchač mi například řekl, že filosofie je „odvaha vidět věci tak, jak jsou“. (Dostal jsem strach, že pokud se by se toho chytli i ostatní, budou vyžadovat, abych je učil odvaze, což bych asi nedokázal – já sám nijak přehnaně odvážný člověk nejsem.) Jiná studentka mi odpověděla nějakou frází, které jsem nerozuměl a které, jak se ukázalo, když jsem ji požádal o vysvětlení, nerozuměla ani ona.

To mě vedlo k úvahám o tom, co si vůbec o filosofii myslí „normální“ lidé; a když jsem pak dával dohromady poznámky ke své přednášce, abych mohl svým studentům poskytnout nějaký souvislý učební text, usoudil jsem, že by takovýto netradiční úvod do filosofie snad mohl být zajímavý i pro širší okruh čtenářů – takových, které od těch tradičnějších úvodů odradí těžko proniknutelní filosofická hantýrka nebo to, jakým způsobem prozrazují přílišnou zahleděnost filosofie do sebe sama. Právě tuhle knihu teď držíte v ruce.

Je zcela jasné, že přehled filosofických témat, jaký tato knížka předkládá, musí být značně výběrový a že jsou pod tímto výběrem podepsány mé osobní filosofické preference. Jistě jsem nevyčerpal všechny oblasti filosofie, kterými by bylo možné se zabývat, a už vůbec jsem se nezmínil o všech významných filosofech poslední doby. Vybíral jsem zejména to, co se mi jeví pro současné filosofické diskuse symptomatické. (Přesto se domnívám, že jsem pokryl širší spektrum problémů, než bývá v úvodech do filosofie, jaké jsou u nás běžné, zvykem; v mnohých z nich je například prostě ignorována celá analytická filosofie.)

Rád bych také zdůraznil, že tahle knížka má být o filosofii, nikoli o její *historii*. Tyto dvě věci se totiž často zaměňují – pod hlavičkou *filosofie* se často setkáváme pouze s rozbory toho, co a proč řekl který z význačných filosofů minulosti. (Někdy se dokonce zdá, že filosofie už není ničím více, než rozebíráním svých vlastních dějin; či dokonce, jak jednou řekl A.N. Whitehead, jenom "řadou poznámek pod čarou k Platónovi".) Názory některých filosofů, především těch nedávných a současných, se samozřejmě zabývám i v této knize, avšak dělám to proto, abych čtenáři osvětlil důvody, proč se do centra současných diskusí dostaly určité problémy, nebo díky komu se více či méně obecně přijímají určitá řešení. V žádném případě nemá jít o žádný souvislý historický výklad.

Do toho, jak tato knížka nakonec vypadá, se promítla zejména má spolupráce s Martinem Palečkem, který mi s kurzem pomáhal a jemuž vděčím za mnohé náměty, zejména za tipy na rozšiřující literaturu k jednotlivým tématům, ale i k celkové struktuře knihy. Za připomínky, které mi pomohly text v mnohém zlepšit, chci poděkovat i Vladimíru Svobodovi a Ondřeji Beranovi.

FILOSOFIE DNES?

Někteří lidé mají před filosofií jistý druh posvátné úcty. Když otevřou něco z toho, co se v knihkupectví nabízí v regálu s popiskem *Filosofie*, nemají sice pocit, že tomu moc rozumí, ale to jenom posiluje jejich dojem, že filosofie je něco mimořádného, něco mimo dosah obyčejného selského rozumu. Tito lidé mají obvykle dojem, že zatímco normální, selskému rozumu přístupné poznání je jenom beznadějně přízemní, filosofové mají přístup k nějakému vyššímu druhu poznání, poznání nejenom toho, jak se věci mají, ale toho, jaký to má všechno *smysl*. Podle těchto lidí se filosofický text pozná především podle toho, že je psán velice komplikovaným jazykem, s použitím podivně nesrozumitelné terminologie; protože jenom za pomoci takovýchto téměř magických nástrojů se filosof může probít do oněch sfér vědění, které není přístupné nám, kdo jsme se nenaučili hovořit jinak než tak, jak nám zobáky narostly.

Jiní lidé mají naopak pocit, že filosofie je dnes už pouhým hloupým anachronismem; že byla produktem snahy pochopit svět v době, kdy jsme k jeho pochopení neměli lepší prostředky; takové, jaké nám k jeho pochopení nabízí věda. Pokračovat dnes ve filosofování je podle tohoto názoru jako tvrdošijně prát na valše, když máme k dispozici automatické pračky. Filosofie je podle těchto lidí dnes už jenom mlácením prázdné slámy, které se stává útočištěm jedinců, jejichž intelekt není dostatečně výkonný, aby byl schopen držet krok s vývojem vědeckého poznání.

Obávám se, že ani jednu z těchto skupin lidí tato kniha neuspokojí. Budu v ní hájit názor, že ač filosofie rozhodně není něčím, co by bylo někde na úplně jiné úrovni než selský rozum, není to ani něco, co by už dnes bylo *pasé* a bez čeho bychom se docela dobře obešli. Jsem přesvědčen, že jsou tu stále otázky, které je po právu možné považovat za filosofické; a že filosofie nám stále dokáže zprostředkovat skutečně pozoruhodné poznatky, dokonce někdy i takové, které v člověku vyvolávají pocit, že mu padají klapky z očí – není to ale ten druh pochopení, který zažívá třeba vědec v laboratoři. Spíš by se ten pocit dal přirovnat k tomu, co zažívá člověk, který (abych si vypůjčil přirovnání Ludwiga Wittgensteina, jednoho z filosofů, o kterém budeme v této knize podrobně hovořit) zoufale hledá brýle a najednou zjistí, že je má celou dobu na nose.

Hlavní rada těm čtenářům, kteří budou chtít sledovat onu cestu k filosofii, po které se je pokusím v této knize vést, je ta, aby se svůj selský rozum sice pokusili co možná nejvíc rozpochybovat, ale aby nad ním rozhodně nelámali hůl. Karl Popper (další z filosofů, o nichž v této knize bude řeč) jednou napsal, že veškerá filosofie je vlastně jenom vyjasněný selský rozum. Myslím, že nebyl příliš daleko od pravdy. Je ovšem jasné, že úvahy, do kterých se pouštějí filosofové, jsou často komplikované a neprůhledné, a člověka tak může stát veliké úsilí, než jim dokáže porozumět; ani při vyvíjení tohoto úsilí však není důvod púdu selského rozumu opouštět a zahalovat se do nějakých pro tento rozum neproniknutelných pojmů.

Uvedu jeden příklad ze své osobní zkušenosti. Když jsem se někde na gymnáziu (nebo to bylo ještě na základní škole?) poprvé dozvídal něco o filosofii, vykládala nám naše učitelka, jaké otázky stály u zrodu filosofie. Pamatuji se, že kromě několika otázek, které mi připadaly víceméně jasné, tam byla i otázka: *V čem spočívá jednota světa?* Téhle otázce jsem porozumět nedokázal, ale nechtěl jsem to dát najevo, protože jsem byl přesvědčený, že to je důsledek mé neschopnosti pozvednout své uvažování na potřebně hlubokomyslnou filosofickou úroveň. Ty čtenáře, kterým taková otázka dělá podobné problémy, jaké dělala mně tenkrát, mohu uklidnit – nerozumím jí dodnes. A rád bych, kdyby si z toho čtenáři odnesli poučení, že je-li něco nesrozumitelné, vůbec to nemusí znamenat, že to je hlubokomyslné.

Abychom si lépe osvětlili, co to filosofie je, učinme malou, spekulativní „cestu do pravěku“ lidského ducha. Filosofie zřejmě vznikla tehdy, když se člověk (asi v důsledku nějakých změn svého mozku) začal být schopen se svým okolním světem nejenom prakticky vypořádávat (vydobývat si z něj obživu, vyhýbat se jeho nástrahám apod.), ale začal si o něm klást otázky a hledat na ně odpovědi; neboli získávat něco jako *poznatky*. Řekové pro takový druh poznávání, které není bezprostředně spojeno s praktickým angažmá ve světě, ale je činěno z jistého odstupu, zavedli termín *teorie*. A filosofii je v tomto prvotním stádiu rozumné nazvat veškeré takovéto teoretické poznání.

Teoretický přístup ke světu ovšem nebyl tou jedinou alternativou k čistě praktickému potýkání se s ním. Pravděpodobně dříve než teorie tu byl předobraz toho, čemu dnes říkáme umění a čemu já budu říkat přístup *dramatický*. Dramatický přístup ke světu spočívá nikoli v tom, že se kladou otázky a hledají se na ně odpovědi, ale že se různými způsoby pokoušíme – zesíleně, pozměně nebo nějakým vzrušujícím způsobem pokrouceně – reprodukovat něco z dojmů, pocitů a vášní, které se v nás objevují při tom, když jsme se světem, či jeden s druhým, konfrontováni. Díváme-li se na věci takto, můžeme filosofii od jejího souseda, kterým je umění, na mapě lidského konání oddělit relativně jasnou hranicí: filosofie končí a umění začíná tam, kde končí otázky, na které je možné dávat skutečné odpovědi.

Filosofie ale nemá jenom tohoto významného souseda; má ještě nejméně jednoho; a ten , který na rozdíl od umění dokonce povstal takřkajíc z jejího žebra. Teoretický přístup ke světu totiž nezůstal zdaleka celý pod správou filosofie, ale dále se rozštěpil. Důvodem bylo, že v jeho rámci postupně krystalizovaly relativně jasně ohraničené oblasti otázek, u kterých začínalo být zcela jasné, jak na ně hledat odpovědi; a toto hledání tak bylo možné do jisté míry mechanizovat. Tyto oblasti tvořily zárodky toho, čemu dnes říkáme vědy. Tak se například osamostatnil určitý okruh otázek, který se týkal toho, z jakých druhů látek se co kolem nás skládá, a dal vzniknout oboru, kterému dnes říkáme *chemie* – souboru metod a technik, jejichž pomocí jsme nejenom dokázali objevit určitou sadu základních stavebních kamenů přírody, chemických prvků, ale jsme i s neuvěřitelnou spolehlivostí schopni zjistit přítomnost těchto stavebních kamenů v jakékoli látce.

Filosofii tak vyrostl druhý vlivný soused – věda. Jak poznáme, kde vede hranice mezi nimi, to jest kde končí filosofie a kde začíná věda? (Odvolávání se na zodpovídání otázek nám v tomto případě už zřejmě nepomůže; jak filosofie, tak věda jsou věci odpovědí na otázky.) Rozdíl je v tomto případě, jak jsme naznačili, v míře „kanonizace“ metodologie – věda se vyznačuje tím, že se opírá o kánon relativně pevně daných východisek, metod a postupů, ze kterých vychází, pomocí kterých vybírá otázky, na než bude odpovídat, a pomocí nichž na tyto otázky hledá odpovědi.

Například chemik do značné míry používá určité metody, aniž si musí lámat hlavu, proč dělá věci tak, jak je dělá – ví, že jde o metody, jejichž spolehlivost je prověřena desetiletími experimentů i praxe. Chemik si také nemusí lámat hlavu s tím, *proč* se vše skládá z omezeného počtu prvků či zda nemůže být pojem *spolehlivosti*, o které se jeho spokojenost s metodami, které používá, opírá, nějak vadný. Takové otázky, nakolik vůbec dávají smysl, už rozhodně nepatří do chemie.

Znamená to tedy, že na filosofii poté, co byla sevřena mezi tyto dva své mocné sousedy, vědu a umění, zbývají už jenom otázky, o kterých není jasné, jak na ně odpovídat? Řekl bych, že v podstatě tomu tak skutečně je – ne snad, že by to byly otázky, u nichž bychom o cestě k odpovědím neměli vůbec žádné ponětí, ale jsou to otázky, na něž nemůžeme hledat odpovědi oněmi mechanizovanými cestami, kterými se ubírá běžná věda. To samozřejmě vede k tomu, že filosofovi často hrozí, že se bude marně potýkat i s otázkami, na které, jak se ukáže, nijak rozumě odpovědět prostě nelze (a vlastně to tedy ani nejsou opravdové otázky). Na druhé straně však může filosof často narazit na takové otázky, s nimiž si sice do té doby nikdo nevěděl příliš rady – ale nebylo to proto, že by ty otázky nedávaly smysl, ale spíše proto, že nahlédnout jejich smysl (a cestu k odpovědím na ně) vyžaduje podívat se na věci způsobem, který je natolik neobvyklý, že na něj dosud nikdo nepřipadl.